

ФОРМА ДОГОВОРУ НАЙМУ (ОРЕНДИ) ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ

Л. Л. Тарасенко,
викладач кафедри цивільного
права та процесу юридичного
факультету Львівського
національного університету
імені Івана Франка

У Цивільному кодексі України (далі – ЦК) порядку укладення договору найму транспортного засобу та його формі присвячено небагато статей. Лише у ст. 799 ЦК містяться спеціальні норми щодо форми договору. Проте навіть незначна кількість вищезазначених норм не позбавлена певних суперечливих моментів. А саме: за загальним правилом договір найму транспортного засобу укладається в письмовій формі. Однак договір найму транспортного засобу за участю фізичної особи підлягає нотаріальному посвідченню. Власне, остання норма сформульована досить неоднозначно і підлягає уточненню, оскільки не зовсім зрозуміло, чи слід нотаріально посвідчувати договір за участю фізичної особи – підприємця. Висновки науковців та судова практика не збігаються щодо цього.

Метою цієї статті є здійснення аналізу нормативно-правових актів, які регулюють порядок укладення договорів найму транспортних засобів за участю фізичної особи, аналіз теоретичних позицій і судової практики та формулювання пропозицій для усунення суперечностей та колізій правового регулювання цих відносин.

На даний час багато науковців та практиків, коментуючи ті чи інші норми щодо форми договору найму транспортного засобу, не вдаються до конкретизації [1, 69–70; 2, 638; 3, 131–133; 4, 10]. Монографічні дослідження за цією тематикою відсутні. Проте у науковій літературі та спеціалізованих юридичних періодичних виданнях з цього питання висловлювалися різні думки.

Договір найму транспортного засобу, як і будь-який інший договір, вважається укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Форма договору найму транспортного засобу має важливе значення, оскільки недотримання вимог щодо форми договору може мати наслідком його недійсність.

Так, наприклад, С. В. Пошелюзний висловлює аргументи як «за», так і «проти» нотаріального посвідчення договору найму транспортного засобу за участю фізичної особи – підприємця [5, 7]. Основним аргументом необхідності нотаріального посвідчення такого договору є положення ч. 1 ст. 2 ЦК, де зазначено, що учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи, а отже, ЦК не виділяє такого окремого учасника цивільних відносин як фізична особа – підприємець, тому це поняття є вужчим, ніж поняття «фізична особа».

Основними аргументами «проти» нотаріального посвідчення договору найму транспортного засобу за участю фізичної особи – підприємця є насамперед посилання на ст. 51 ЦК, де зазначено, що до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає істотно на відносини.

Також слід звернути увагу на те, що у п. 3 глави 5 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України № 296/5 від 22 лютого 2012 р., передбачено, що договір найму транспортних засобів за участю фізичної особи підлягає нотаріальному посвідченню, і при його посвідченні нотаріус лише вимагає для огляду документ про реєстрацію транспортного засобу за фізичною чи юридичною особою (свідоцтво про реєстрацію, технічний паспорт тощо), а у випадку, коли транспортний засіб не підлягає реєстрації або коли реєстраційне посвідчення не є свідченням права власності на транспортний засіб, – документ, що підтверджує набуття наймодавцем права власності на нього (договори тощо). Тобто в цьому нормативно-правовому акті не міститься обов'язку нотаріуса посвідчу-

Здійснено аналіз правових норм, які регулюють порядок укладення та форму договору найму (оренди) транспортного засобу за участю фізичної особи, теоретичних позицій і судової практики, а також висунуто пропозиції для усунення суперечностей та колізій правового регулювання цих відносин.

Ключові слова: найм (оренда), транспортний засіб, договір, фізична особа, нотаріальне посвідчення

вати договір найму транспортного засобу за участю фізичної особи – підприємця. Крім того, фізична особа і фізична особа – підприємець наділені різними правовими статусами. Зокрема, на думку С. В. Пошелюзного, фізична особа – підприємець зобов'язана зареєструватися в певних визначених державою органах (Пенсійний фонд України, Державна податкова служба України тощо), здавати відповідні звіти, отримати дозвільні документи (ліцензія, патент) для здійснення окремих видів підприємницької діяльності.

Проте наведені вище аргументи «проти» нотаріального посвідчення договору найму транспортного засобу за участю фізичної особи – підприємця не можна вважати достатньо переконливими. Лише посилання на ст. 51 ЦК України можна взяти до уваги при подальшому аналізі цієї проблеми. Посилання на Порядок вчинення нотаріальних дій не може бути аргументом, оскільки наведена там норма лише дублює відповідне положення ЦК України (ст. 799).

Аргументи щодо спеціального правового статусу фізичної особи – підприємця та можливого негативного впливу на фізичну особу – підприємця, які є учасниками договору найму транспортного засобу, є скоріше обґрунтуванням не можливості не посвідчувати договір найму нотаріально, а доцільності внесення відповідних змін до ЦК України щодо скасування нотаріального посвідчення договору найму транспортного засобу за участю фізичної особи – підприємця.

І. А. Селіванова зазначає, що такі різновиди договору найму (оренди), що виділяються ЦК України як найм (оренда) земельної ділянки (ст. 792), будівлі або іншої капітальної споруди (ст.ст. 793–797), транспортного засобу (ст.ст. 798–805) є, як правило, підприємницькими договорами, а передане згідно з їхніми умовами майно використовується передусім для господарської діяльності [6, 5]. Проте, знову ж таки, дослідниця не дає відповіді на питання про форму договору найму транспортного засобу, зазначаючи лише, що такі договори зазвичай укладаються при здійсненні саме підприємницької діяльності.

Неоднозначно з цього приводу приймають рішення і суди, зокрема у справі № 41/102 за позовом ВАТ «Ржищівський завод продтоварів» до ТОВ «Будсервіс» та фізичної особи – підприємця <...> про визнання недійсним договору оренди транспортного засобу № 03 від 16 жовтня 2004 р., укладеного між Підприємцем (орендодавець) та Товариством (орендар).

На обґрунтування позовних вимог позивач зазначав, що на порушення ч. 2 ст. 799 ЦК України договір оренди за участю фізичної особи – підприємця не посвідчений нотаріально. Рішенням господарського суду міста Києва від 17 березня 2006 р., залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 13 червня 2006 р., в позові відмовлено з підстав необґрунтованості та неправомірності позовних вимог. Не погоджуючись з постановою, позивач звернувся до Вищого господарського суду України з касаційною скаргою, в якій просив рішення

і постанову скасувати та прийняти нове рішення про задоволення позову, мотивуючи скаргу порушенням і неправильним застосуванням судами норм матеріального та процесуального права. Проте Вищий господарський суд України залишив касаційну скаргу без задоволення [7].

Отже, судові інстанції зайняли позицію, що договір найму наземного самохідного транспортного засобу за участю фізичної особи – підприємця не підлягає нотаріальному посвідченню.

Водночас в іншій судовій справі за позовом ТзОВ «Стоун-Плюс» до орендного підприємства «Кримтеплокомуненерго» та до ВАТ «Страхова компанія «Астарта» про стягнення збитків, завданих внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, рішенням господарського суду Автономної Республіки Крим від 31 січня 2006 р. позов було задоволено частково. Постановою Севастопольського апеляційного господарського суду від 26 квітня 2006 р. рішення суду першої інстанції було скасовано, у задоволенні позову було відмовлено повністю. Постановою Вищого господарського суду України постанову суду апеляційної інстанції було залишено без змін [8]. Основним аргументом відмови в задоволенні позову стала відсутність у позивача права на позов, оскільки позивач звернувся до господарського суду з позовом про відшкодування шкоди як володілець пошкодженого з вини відповідача автомобіля. Однак господарським судом апеляційної інстанції встановлено, що позивач орендував автомобіль у приватного підприємця (1 січня 2004 р. між приватним підприємцем і ТОВ «Стоун-Плюс» було укладено договір оренди № 9 автомобіля з терміном дії з 1 січня 2004 р. по 31 грудня 2004 р.). Відповідно до ч. 2 ст. 799 ЦК України договір найму транспортного засобу за участю фізичної особи підлягає нотаріальному посвідченню. Господарським судом встановлено, що при укладанні договору оренди автомобіля сторонами не було дотримано вимог ст. 799 ЦК України щодо нотаріального посвідчення договору найму транспортного засобу за участю фізичної особи. Правові наслідки недодержання вимог закону про нотаріальне посвідчення договору встановлені у ст. 220 ЦК України, відповідно до ч. 1 якої у разі недодержання сторонами вимоги закону про нотаріальне посвідчення договору такий договір є нікчемним.

З огляду на викладене, цілком правомірними є висновки господарського суду апеляційної інстанції та Вищого господарського суду України про відсутність у позивача права вимоги відшкодування шкоди, завданої автомобілю (яким позивач не володіє на законних підставах).

Отже, як бачимо, в судовій практиці немає єдиної позиції щодо застосування ч. 2 ст. 799 ЦК України, оскільки в однотипних справах прийнято протилежні рішення. Хоча варто зазначити, що суди при вирішенні спорів, пов'язаних з дотриманням форми договору найму транспортного засобу за участю фізичної особи, все таки частіше схиляються до позиції щодо необхідності його нотаріального посвідчення незалежно від того,

фізична особа є підприємцем чи ні. Про це свідчать судові рішення, в яких суд зайняв таку правову позицію [9, 10, 11, 12, 13, 14]. Застосовуючи ч. 2 ст. 799 ЦК України, суди вказують, що відповідно до ч. 2 ст. 215 ЦК України недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом.

Отже, має місце неоднакове застосування норми матеріального права щодо нотаріального посвідчення договору найму транспортного засобу за участю фізичної особи – підприємця. Тому слід проаналізувати обидві позиції. Зокрема, у ч. 2 ст. 799 ЦК України визначено загальне правило: договір найму транспортного засобу за участю фізичної особи підлягає нотаріальному посвідченню. Водночас відповідно до ч. 2 ст. 9 ЦК України законом можуть бути передбачені особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання.

Господарський кодекс України (далі – ГК) визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання (ст. 1 ГК).

Відповідно до ст.ст. 2, 55 ГК учасниками відносин у сфері господарювання є, зокрема, суб'єкти господарювання, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію, мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Суб'єктами господарювання є, зокрема, господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України, державні, комунальні та інші підприємства, інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Поряд з цим ЦК (ст. 50) також передбачає право фізичної особи на здійснення нею підприємницької діяльності, не забороненої законом. Фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом. Згідно з ч. 1 ст. 128 ГК громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до ст. 58 ГК.

У господарських відносинах фізичні особи – підприємці беруть участь перш за все як підприємці, та лише на підставі їх реєстрації і внесення відомостей про них до єдиного державного реєстру. Частиною 2 ст. 128 ГК передбачено, що громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернене стягнення. Таке ж положення міститься і у ст. 52 ЦК.

Під час здійснення господарської діяльності фізичні особи – підприємці реалізують свою гос-

подарську компетенцію, тобто сукупність господарських прав та обов'язків. При цьому решта прав та обов'язків фізичної особи, що становлять її правоздатність як людини, набуваються та виконуються нею поза межами господарської діяльності, в порядку реалізації нею її цивільної дієздатності, передбаченої ЦК, та регулюються ним. Останнє випливає зі змісту ч. 3 ст. 45 ГК, відповідно до якої положення ГК поширюються на ту частину діяльності громадян, яка за своїм характером є підприємницькою.

Стаття 51 ЦК передбачає, що до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин.

На відміну від ч. 2 ст. 799 ЦК, норми § 5 гл. 30 ГК не встановлюють вимог щодо нотаріального посвідчення договорів оренди транспортних засобів у сфері господарювання. Положення ч. 2 ст. 799 ЦК не можуть бути застосовані до договору оренди, оскільки правове регулювання підприємницької діяльності юридичних та фізичних осіб – підприємців, в цьому випадку, є тотожними.

Щодо договорів оренди транспортних засобів, укладених юридичними особами, ЦК та ГК не вимагають їхнього обов'язкового нотаріального посвідчення. Отже, відповідно до такої позиції договір оренди транспортного засобу за участю фізичної особи – підприємця не потребує обов'язкового нотаріального посвідчення.

За іншої правової позиції договір найму транспортного засобу за участю фізичної особи слід обов'язково посвідчувати нотаріально, незалежно від того, є фізична особа підприємцем чи ні. Зокрема, ця позиція будується на таких аргументах. Відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦК України учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи. Тобто ЦК України не виділяє окремим учасником цивільних відносин фізичну особу – підприємця. Такої ж позиції дотримуються і науковці. Зокрема, на думку В. М. Коссака, суб'єктами цивільно-правових відносин є фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства. Крім фізичних осіб, учасниками цивільно-правових відносин є юридичні особи [2, 4]. З погляду Н. С. Кузнецової, суб'єктами зобов'язання, як і будь-яких інших цивільних правовідносин, можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи [15, 10]. Такої ж думки дотримується З. В. Ромовська [16, 177].

Більше того, розділ 2 ЦК має два підрозділи: 1. фізична особа; 2. юридична особа. Підрозділ про фізичну особу містить декілька глав, в яких визначаються загальні положення про фізичну особу та визначаються особливості правового статусу фізичної особи – підприємця. Враховуючи побудову ЦК, можна зробити висновок про те, що поняття фізичної особи – підприємця є вужчим, ніж поняття фізичної особи.

У ч. 1 ст. 50 ЦК закріплено право фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності.

Тобто право на підприємницьку діяльність — це лише одне з прав, яким наділяються фізичні особи відповідно до чинного законодавства України.

На підставі вищенаведеного, можна зробити **ВИСНОВОК** про те, що відповідно до чинного законодавства України договір найму транспортного засобу за участю фізичної особи, незалежно від того, є фізична особа підприємцем чи ні, підлягає нотаріальному посвідченню.

Проте навряд чи доцільно залишати саме такий підхід до регулювання порядку укладення та форми договору найму транспортного засобу за участю фізичної особи. На нашу думку, слід підтримати теоретичну позицію щодо нотаріального посвідчення договору найму транспортного засобу за участю фізичної особи — не підприємця. Натомість, якщо фізична особа зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності, на неї поширюються нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин.

Для усунення суперечностей у правозастосуванні та для покращення регулювання відносин найму транспортного засобу слід внести зміни до ч. 2 ст. 799 ЦК України, яка встановлює вимоги до форми договору найму транспортного засобу за участю фізичної особи. При цьому слід взяти до уваги тенденції, які мають місце в законодавстві

України, щодо вдосконалення правового регулювання відносин користування транспортними засобами. Зокрема, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усунення надмірного державного регулювання у сфері автомобільних перевезень» від 5 липня 2011 р. № 3565-VI було внесено зміни до ч. 4 ст. 828 ЦК України, відповідно до якої договір позички транспортного засобу (крім наземних самохідних транспортних засобів), в якому хоча б однією стороною є фізична особа, укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню. Безоплатне користування наземним самохідним транспортним засобом за участю фізичної особи оформляється договором, який не підлягає нотаріальному посвідченню. Позичка інших транспортних засобів (повітряні, морські судна, залізничні транспортні засоби) за участю фізичної особи підлягає нотаріальному посвідченню.

Враховуючи вищезазначене ч. 2 ст. 799 ЦК України слід викласти в такій редакції: «*Договір найму транспортного засобу (крім наземних самохідних транспортних засобів) за участю фізичної особи підлягає нотаріальному посвідченню. Якщо фізична особа зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності, то договір найму транспортного засобу за її участю укладається відповідно до частини першої цієї статті*».

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Цивільне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. — Т. 2 Особлива частина. — К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — 408 с.
2. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В. М. Коссака. — К. : Істина, 2008. — 992 с.
3. Цивільне право України : підруч. : у 2 кн. / О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — 2-е вид., допов. і перероб. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — Кн. 1. — 736 с.
4. Хотинская О. Наем (аренда) транспортного средства / О. Хотинская // Юридическая практика. — 2004. — № 44 (358). — С. 9.
5. Пошелюзный С. Нужен ли нотариус? / С. Пошелюзный // Юридическая практика. — 2006. — № 3 (421). — С.12.
6. Селіванова І. Майновий найм (оренда): Господарський чи Цивільний кодекси? / І. Селіванова // Юридичний вісник України. — 2004. — 29 січня. — С. 8.
7. Архів Вищого Господарського Суду України. Справа № 41/102.
8. Архів Вищого Господарського Суду України. Справа № 2-21/2249-2006.
9. Архів господарського суду Дніпропетровської області від 26 жовтня 2006 р. Справа № 30/252-06.
10. Архів господарського суду Івано-Франківської області від 6 червня 2007 р. Справа № 9/143.
11. Архів господарського суду Івано-Франківської області (Рішення від 18 травня 2007 р. Справа № 9/118); Архів господарського суду Івано-Франківської області (Рішення від 18 травня 2007 р. Справа № 9/119); Архів господарського суду Івано-Франківської області (Рішення від 18 травня 2007 р. Справа № 9/120).
12. Архів господарського суду Харківської області (Рішення від 24 липня 2007 р. Справа № 54/252-07).
13. Архів господарського суду Херсонської області (Рішення від 31 липня 2007 р. Справа № 4/249-07).
14. Архів господарського суду Херсонської області (Рішення від 18 жовтня 2007 р. Справа № 4/381-07; Рішення від 28 листопада 2007 р. Справа № 4/336-ПД-07).
15. Зобов'язальне право. Теорія і практика : навч. посіб. для студ. юрид. вузів і фак. ун-тів / О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць та інші ; за ред. О. В. Дзери. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — 912 с.
16. Ромовська З. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс : підруч. / З. Ромовська. — К. : Атіка, 2005. — 560 с.

Тарасенко Л. Л. Форма договору найма (аренди) транспортного средства

Проанализированы правовые нормы, которые регулируют порядок заключения и форму договора аренды транспортного средства с участием физического лица, теоретические позиции и судебная практика, а также сформулированы предложения для устранения недостатков правового регулирования этих правоотношений.

Ключевые слова: наем (аренда), транспортное средство, договор, физическое лицо, нотариальное заверение

Tarasenko Leonid. Form of a contract of vehicle hire

The rules of current legislation of Ukraine, court practice and theoretical positions regarding the procedure of settlement and the form of a contract of vehicle hire are analyzed; some proposals to improve the law regulation of these relations are given.

Key words: hire, vehicle, agreement, notarial certification